

Den russiske befrielsesbevægelse:
Bagvedliggende motiver

Morten Juhl-Johansen Zölde-Fejér

12. marts 2010

Indhold

1	Indledning	2
2	Problemformulering	4
3	Forskningsoversigt	5
3.1	Erindringslitteratur	5
3.2	Sekundærlitteratur	6
3.3	Historiske dokumenter	7
3.4	Et par ord om terminologi	8
4	Baggrundshistorie	10
4.1	Operation Barbarossa	10

Kapitel 1

Indledning

Når man ser på det 20. århundredes forløb, så er der perioder med begivenheder af sådanne proportioner, at hele verden derefter har måttet finde en ny form. Man kunne nu kun tale om tiden før som den gamle verden – en verden, man ikke kunne gå tilbage til.

Når man beskæftiger sig med Rusland og Sovjetunionen, udgør revolutionerne sådanne milepæle – og det samme gælder de to verdenskrige.

Beretningen om den russiske befrielsesbevægelse tager sit afsæt i det russiske samfunds omvæltninger i starten af århundredet og kommer til udfoldelse under anden verdenskrig – den store fædrelandskrig, som den kom til at hedde i Sovjetunionen.

Der er mange punkter, der gør Den Russiske Befrielsesbevægelse til et særligt kapitel i historien, og som gør den et studie værd. Blot selve antallet af sovjetborgere, der aktivt støttede Nazitysklands militære indsats, er stof til eftertanke; men det, der for alvor gør bevægelsen interessant, er det spektrum af fortolkninger og holdninger, der knyttes til den.

Den officielle fortolkning fra den sovjetiske side var naturligt nok variationer over temaet “landsforrædere, der solgte ud”- omend man også i denne lejr diskuterer handlinger og motiver. Temaet om sovjetborgere, der hjalp den tyske værnemagt, har været uønsket i den sovjetiske historieskrivning, og dette har dels betydet, at en mængde personlige beretninger ikke er blevet hørt, og at de, der blev udgivet udenfor landets grænser ikke kunne tages til efterretning. Bevægelsen var således slet ikke at finde i den store sovjetiske encyklopædi før efter tøjbruddet, hvor den blev nævnt, omend som en tør notits om forræderi under betegnelsen *vlasovtsy*.

Det, der er blevet udgivet om emnet i vesten – dels af russiske og sovjetiske emigranter som erindringer, dels af historikere som afhandlinger – rummer derfor sine begrænsninger. Erindringerne har i sagens natur den svaghed, at de ofte bliver skrevet lang tid efter begivenhederne indfandt sig, og i en personlig beretning kan det være svært at vurdere ophavsmandens indsigt i de ting, der foregår omkring ham. Endelig har erindringer fra krigstid gerne en tendens til at overspille eller underspille fortællerens rolle, altså efter hvor positivt eftertiden

har bedømt den.

Kirill Aleksandrov behandler i sin bog *Армия Генерала Власова 1944-45* rent statistiske forhold omkring sovjetborgeres samarbejde med besættelsesmagten. Han indikerer, at der ifølge en gruppe historikere i front-, politi-, vagt og hjælpestyrker i forbindelse med værnemagten var mellem 1,1 og 1,5 millioner sovjetborgere. Moskva-historikere Drobjazko anslår tallet til omkring 1,3-1,5 millioner.

Man har fra det russiske forsvarsministeriums institut for militærhistorie anerkendt, at det drejer sig om et tal på mindst 800.000.

I samme periode gjorde iflg. Værnemagtens egne tal 17.893.200 personer tjeneste, hvor de cirka 2 millioner blev frataget til at assistere i hjemmeindustrien. Det anslås derfor, at 6-8% af det samlede personale i Værnemagten fordelt over krigens forløb blev udgjort af borgere fra Sovjetunionen. Heraf var de cirka 120.000 tilknyttet Vlasovs KONR. Han får det sidste ord med sin konklusion herpå, som man kun kan tilslutte sig:

Это беспрецедентное для отечественной исторической традиции явление требует анализа.¹

¹Кирилл Александров: *Армия Генерала Власова 1944-45*. Moskva, 2006. S. 10.

Kapitel 2

Problemformulering

Den russiske befrielsesbevægelse er interessant, fordi historien har bragt en masse bud på, hvordan man kan forklare fænomenet. I litteraturen er der stærkt positive og stærkt negative vurderinger af de mennesker, der var en del af bevægelsen.

Formålet med dette projekt er derfor at komme med et bud på spørgsmålet: Hvilke motiver lå der til grund for den russiske befrielsesbevægelses handlinger – skiftet til at følge den tyske værnemagt og beslutningen om at hjælpe denne i dens krigsførelse?

Der vil primært blive lagt vægt på generalløjtnant A. A. Vlasov og hans kreds, men der vil også blive kommenteret på de menige soldater.

Kapitel 3

Forskningsoversigt

Projektet gør brug af 3 forskellige slags kildemateriale: Der er en mængde erindringslitteratur, som udgør rygraden i projektet. Derudover er der en række videnskabelige publikationer – sekundærlitteratur, hvori man analyserer kildematerialet med henblik på at besvare forskellige problemstillinger. Herunder den underkategori, der er indlæg i den historiske debat, der har været om den rette fortolkning af de begivenheder, der fandt sted. Endelig er der publicerede officielle dokumenter fra sovjetisk og tysk side.

3.1 Erindringslitteratur

Af størst omfang, såvel med hensyn til sidetal som til mængden af håndgribelige data, finder man **Wilfried Strik-Strikfeldts** *Gegen Stalin und Hitler. General Wlassow und die russische Freiheitsbewegung*. Strik-Strikfeldts beretning er ganske personlig, idet han arbejdede med A. A. Vlasovs stab og var deres forbindelsesofficer i skolen i Dabendorf. Strik-Strikfeldt angives også af sig selv som én af initiativtagerne til en samarbejdspolitik.

Vjatjeslav Artem’jev bidrager med værket *Первая Дивизия РОА*, hvori han fortæller om sin tjeneste i den eneste division, der nåede at blive fuldt udrustet.

En anden bog, som umiddelbart er mindre betydelig, men som har haft betydning som en anden synsvinkel er **Sigismund Diczbalis’** erindringer om krigen *Детство, Отрочество, юность – не по Льву Николаевичу Толстому*. Sigismund, der i skrivende stund er en åndsfrisk 86-årig, har været venlig til at besvare spørgsmål i dette projekt.

Et bidrag fra en på sin vis udenforstående kommer fra **Aleksander I. Solzjenitsyn** i hans berømte værk *Архипелаг Гулаг*. Han kommenterer den tyske propagandas anvendelse af Vlasov og situationen for *vlasovtsy* i fangelejrene. Det er nok for mange det første sted, de støder på den russiske befrielsesbevægelse.

3.2 Sekundærlitteratur

Som antydnet ovenfor lader sekundærlitteraturen sig også inddele i underkategorier. Først og fremmest er der de bøger, der er blevet skrevet. Mest dominerende findes to historikere på en delt førsteplads: **Catherine Andreyev** har skrevet *Vlasov and the Russian Liberation Movement. Soviet reality and emigré theories*. Da denne bog er en bearbejdning af hendes doktorafhandling fra Oxford, er den meget veludstyret med kildehenvisninger og litteraturliste. Bogens fokus er principperne i befrielsesbevægelsen, snarere end en beskrivelse af de begivenheder, der fandt sted.

Den tyske historiker **Joachim Hoffmann** har – blandt en del andre mere tematisk specifikke bøger – skrevet *Die Tragödie der 'Russischen Befreiungsarmee' 1944/45. Wlassow gegen Stalin*. Den udkom i 2003 og var det sidste værk, han nåede at udgive; det er en viderebearbejdning af hans værk *Die Geschichte der Wlassow-Armee* fra 1984, og denne nye udgave udmærker sig særligt ved en indledning, hvori der kommenteres andre værker om temaet og den debat, der har foregået mellem historikerne.

Den tyske forfatter **Sven Steenberg** har skrevet bogen *Wlassow: Verräter oder Patriot?* Bogen spiller en rolle, fordi den i lang tid var det mest omfattende biografi af A. A. Vlasov; imidlertid er den så godt som støvsuget for kildehenvisninger, hvilket mere gør den til en skønlitterær oplevelse end en faglitterær. Kender man de mest almindelige kilder, kan man fornemme, hvor han har langtid det meste materiale fra, og bogen kommer på denne måde til at fremstå mere velfunderet, men de manglende kildeangivelser er et problem.

Sergej Tjujev¹ bidrager med bogen *Власовцы – пасынки Третьего Рейха*. Bogen omhandler primært Vlasov-gruppens, altså den organiserede befrielsesbevægelses interne struktur og den udvikling i samarbejdet, som der foregår henover anden verdenskrig i et evigt politisk samspil med den tyske værnemagt. Bogen rummer i øvrigt en beskrivelse af samspillet og gnidningerne imellem de minoriteter, der er repræsenteret i², særligt kosakgrupperne. Det er det eneste af oversigtsværkerne, der går ind i dette tema.

Anatolij Bakhvalov har anlagt en lokal vinkel på spørgsmålet med sin bog *Генерал Власов: Предатель или герой?* Han har fået adgang til kilde-materiale fra arkiver i Sankt Petersborg om besættelsen af Leningrad-området, dels fra partisaners optegnelser, dels fra besættelsesmagten, dels fra sovjetiske forhør af tilfangetagne tyskere – og ROA-folk. Bogen er skarpt kritisk i forhold til fremstillingen af soldaterne som patriotiske idealister, men velargumenteret. Beklageligvis henvises der ofte i meget brede træk til de nævnte materialer, så det ville være lidt af en udfordring at skulle fremskaffe de materialer, A. B. lægger til grund for sine konklusioner.

Dmitrij A. Volkogonov har skrevet *Семь вождей* – et biografisk værk i to bind med portrætter af de sovjetiske generalsekretærer. Værket er brugbart her,

¹S. Tjujev er medlem af en lille gruppe historikere, der har etableret hjemmesiden www.roa.ru, der behandler temaet den russiske befrielsesbevægelse. Siden rummer en del kilde-materiale i rå tekstform.

²КОНР: Комитет Освобождения Народов России

fordi Volkogonov i sektionen om I. V. Stalin laver en analyse af sovjetmagtens kontrolværktøjer under krigen.

Der er skrevet mange artikler om dette tema, men det er de færreste, der bidrager med nyt til diskussionen. Så det nedenfor anførte udvalg beror på et skøn af deres betydning i den historiske debat.

A. V. Tisjkov behandler i det sovjetiske tidsskrift *Советское Государство и Право* i en historisk optik retssagen imod den øverste ledelse af KONR, altså Vlasov og hans gruppe af øverstbefalende, i artiklen *Предатель перед советским судом*.

Военно-Исторический Журнал forsøgte i starten af 90'erne at dæmme op for en bølge af historisk revision, der inkluderede diskussion af Vlasov-sagen, med artiklerne *Иуды (Власовцы на службе у фашизма)* af **A. F. Katusjev & V. G. Oppokov** og *Судьбы генералские* af **L. Je. Resjin & V. S. Stepanov**.

En kort bemærkning kommer med **V. V. Malinovskijs** læserbrev i tidsskriftet *Вопросы Истории* med titlen *Кто он, российский коллаборационист: Патриот или предатель?* Heri sætter han spørgsmålstegn ved A. A. Vlasovs grundlag for at have tillid til den tyske værnemagt – og derudfra, om han havde andre motiver end de erklærede.

3.3 Historiske dokumenter

Heriblandt må man regne **den russiske befrielsesbevægelses officielle udmeldinger**. Det drejer sig om *Smolenskerklæringen* fra december 1942, underskrevet af A. A. Vlasov og V. F. Malysjkin, som er et program for, hvordan man kunne indrette Rusland uden bolsjevismen. Desuden Vlasovs åbne brev, der i marts 1943 blev trykt i aviserne til de russiske enheder i det tyske militær og krigsfangelejrene: *Почему я стал на путь борьбы с большевизмом*, hvori han beretter om sine frustrationer over den sovjetiske politik og sine bevæggrunde for den alliance, han har indgået.

Der er Prag-manifestet, hvis formelle titel er *Манифест Комитета Освобождения Народов России*. Det er et politisk manifest, der blev udfærdiget til etableringen af KONR i november 1944. Det er det mest helstøbte politiske program, der udgives i forløbet.

Fra officiel tysk side er det på sin plads at inkludere **Heinrich Himmlers** memorandum *Einige Gedanken über die Behandlung der Fremdvölkischen im Osten*, der tilkendegiver nogle meget klare og håndfaste planer for, hvad man skal gøre ved blandt andet de slaviske folk for at få mere Lebensraum til en tyske nation.

Endvidere har **George Fischer** stået bag artiklen *Vlasov and Hitler*, der blev publiceret i *Journal of Modern History* i 1951. Artiklen er ikke nær så interessant hvad angår G. F.'s betragtninger, men fordi den slutter med et kilde-dokument: Et referat af et møde på Berghof mellem A. Hitler, Feldmarskal W. Keitel, generalstabsschef general Zeitzler og anden stab, hvorunder den tyske

fører tilkendegiver sine forbehold med hensyn til, hvordan A. A. Vlasov og hans gruppe skal anvendes.

Fra sovjetisk side inkluderes et par af de **sovjetiske befalinger**, som var med til at have en stærk indflydelse på den sovjetiske soldats motivation, nemlig *Приказ Ставки Верховного Главного Командования Красной Армии No 270: Об ответственности военнослужащих за сдачу в плен и оставление врагу оружия*, hvori eksempler på gode og dårlige soldater fremhæves, det konkluderes, at desertører bør udryddes – og det befales, at de, der overgiver sig, er at regne for desertører og skal såvidt muligt skydes på stedet, og deres familier skal arresteres. Dertil *Приказ Народного Комиссара Оборона Союза ССР No 227*, bedre kendt under dens meget eksponerede slagord *Ни шагу назад*. Efter denne kommando skulle der oprettes straffegrupper, der helt bogstaveligt skulle gøre en ende på de soldater, der var indstillet på tilbagetog.

B. Dvinov udgav i 1950 bogen *Власовское движение в свете документов*. Den første halvdel er Dvinovs noget personlige diskussion af de historiske begivenheder omkring bevægelsens virke, og den anden halvdel er en samling af tyske dokumenter og dokumenter fra Vlasovs hånd.

3.4 Et par ord om terminologi

Emnets fortsatte ømtålelighed og de involveredes og interesseredes stærke følelser i forbindelse med emnet gør, at man må tænke sig om en ekstra gang, når man vælger sin arbejds terminologi.

Jeg vil i det følgende benytte udtrykket **Den Russiske Befrielsesbevægelse**. Dette fordi jeg mener, at det er det *mindst utilstrækkelige begreb*. Selv om betegnelsen “Den Russiske Befrielseshær/Русская Освободительная Армия” er meget anvendt i såvel primære kilder som sekundærlitteratur, så var denne - i definitinen væbnet enhed allieret med Tyskland – først ved at blive en realitet, da krigen og dermed også Nazityskland lakkede mod enden. Fra midten af krigen eksisterede ROA som en arbejdstitel og et samlende begreb; men allerede fra krigens start er der soldater og civile – og særlig i de områder, hvor den tyske invasion blev set som en positiv ting – der melder sig til at assistere den tyske værnemagt, og en del russere, der er emigreret ved revolutionen – fortrinsvist bosat i Frankrig og samlet af emigrantbevægelser, der tilslutter sig samlet – melder sig også.

Den formelle betegnelse for den væbnede styrke, der bliver etableret, er VS-KONR - “Военные Силы Комитета Освобождения Народов России”; men både VS-KONR og selve komitéen, KONR, etableres også sent i forløbet og er en specifikt defineret gruppe af begrænset omfang.

De sovjethistoriske begreber er skævvredne på sin helt egen vis: Det mest udbredte er betegnelsen *Vlasovtsy* (*власовцев, власовцы*), som hentyder til general A. A. Vlasovs rolle og ledelse, men som også udvides til at omfatte dem, der har tilsluttet sig værnemagten – i øvrigt paradoksalt nok, som Aleksander Kazantsev påpeger, også dem, der var med værnemagten, mens Vlasov stadig

kæmpede som Sovjetunionens helt og Stalins yndling.³

Derudover får de varierende og ikke specielt anvendelige prædikater over temaet forræder: Предатели, изменники Родины, вредители og lignende.

Af denne grund vælges *Den Russiske Befrielsesbevægelse* som beskrivelse i det følgende. Visse kilder anvender begrebet: Catherine Andreyev omtaler helheden som The Russian Liberation Movement, og forskellige russiske historikere bruger udtrykket *Русское Освободительное Движение*. Det er egnet til at dække en bevægelse, en tendens, som er funderet i at støtte den tyske invasionsstyrke mod den sovjetiske ledelse – uden i øvrigt at begynde at tage stilling til de motiver. Det er altså alle, der gør en bevidst samarbejdsindsats med en kritisk indstilling til det eksisterende sovjetiske system og samfundsorden.

Jeg har således valgt at anvende et begreb, der ikke umiddelbart er neutralt, idet “befrielsesbevægelse” har klare undertoner af tolkning af, hvad der er rigtigt og forkert. Der ligger ikke i valget af terminologi nogen tilkendegivelse af sympati eller fortolkning, blot et behov for at finde et begreb, der lader sig rumme alle de motiver, som jeg i det følgende vil komme omkring.

³Казанцев А. С.: Третья Сила. История одной попытки. Изд. Посев, 1974. С. 151.

Kapitel 4

Baggrundshistorie

Det er en udfordring at beskrive, hvor den russiske befrielsesbevægelse har sit udspring, fordi den – som det nu en gang er tilfældet med historiske kulminationer under særlige omstændigheder – har sin baggrund i samfundets tidligere kapitler.

I dette tilfælde vil fortællingen starte ved krigens begyndelse og undervejs også trække de linier bagud, som er nødvendige for at belyse situationen.

4.1 Operation Barbarossa

I juni 1941 invaderede Nazityskland Sovjetunionen som led i en kampagne med betegnelsen *Operation Barbarossa*. Man brød ved denne lejlighed Molotov-Ribbentrop-pagten, som var en ikke-angrebsaftale imellem de to parter. Det var et uventet træk, idét Tyskland allerede var i gang med én krig på den vestlige front. Stalin havde angiveligt spøget med politbureauets medlemmer ved pagtens indgåelse, at “Hitler ønskede at lave numre med dem, men at han havde styr på ham”, og den sovjetiske udenrigsminister Molotov havde sagt til admiral Kuznetsov, at “kun en galning ville angribe USSR”¹. Man var således ikke forberedt, og Tyskland var derfor i stand til at rykke frem og erobre et stort område på kort tid. Nicholas Werth opsummerer det grundlæggende problem i Sovjetunionens militære koncept: A) At man i Sovjetunionen aldrig havde forventet at skulle kæmpe på egen jord, og B) man havde derfor forberedt sig på en angrebs-ikke en forsvarskrig, og C) skulle det blive aktuelt, antog man, at de vestlige proletariater ville rejse sig til hjælp – hvilket betød, at man havde relokateret tropper langt fra grænsen og ikke reetableret tidligere nedlagte grænseforsvarsstillinger.²

General A. A. Vlasov udtaler også senere i det åbne brev, at udrensningerne, kommisærssystemet og angiveriet har udpint den Røde Hær til bristepunktet.³

¹Robert Service: *A history of twentieth-century Russia*. London, 1997. S. 257-58.

²Н. Верт: *История Советского Государства*. Moskva, 2000. S. 301.

³Se bilag 1

Invasjonen var tænkt efter skabelonen tysk Blitzkrieg: En hurtig fremrykning. Man forventede, at man kunne invadere Sovjetunionen, indtage Moskva og derpå være i stand til at styre landet, når den sovjetiske ledelse blev afsat. De klimaforhold, der gør sig gældende i Sovjetunionen, skulle således ikke være det samme problem, som det var for Napoleon, idét man forventede at være fremme efter et par måneder.⁴

Men den oprindelige plan kunne ikke overholdes. Man havde i planens første inkarnation beregnet en invasion, der startede i foråret; dette var blevet forsinket som følge af begivenheder på andre fronter. Strategien var baseret på, at man ville have indtaget Moskva, Leningrad og stødt frem til Volga-linien, inden vinteren satte ind.⁵

Ved invasionen, der først slog til i Hviderusland og Ukraine, var der positiv modtagelse af den tyske invasion. Man huskede her tydeligt hungersnøden fra starten af 30'erne.⁶ Den tyske propaganda havde ved invasionen nedkastet flyveblade med budskabet, at den tyske fører kom med hensigten at bekæmpe bolsjevismen; at den sovjetiske soldat vil være bedre tjent med at strække våben og kæmpe imod det bolsjevistiske system.

Strik-Strikfeldt beretter, at reetableringen af kirker gjorde et stort indtryk, hvor befolkningen kom og fik døbt deres børn. Han afhører en del af de russiske officerer, der overgiver sig, og disse tilbyder at sætte sine kræfter ind på tysk side. Som følge heraf cirkulerer han henvendelser til ledelsen i værnemagten med henblik på at anvende disse troppers assistance.

Han kommer til at afhøre Iosif Stalins søn, Jakob Djugasjvili, og adspurgt om krigen svarer denne, at han ikke kan se, hvordan den tyske hær kan vinde. Skulle de besætte hele landet? Strik-Strikfeldt spørger, hvordan det så ville stille sig, hvis det ville dreje sig om en russisk nationalregering, og svaret er, at det ville være noget, man burde frygte.⁷

Imidlertid skrider tingene som tidligere nævnt ikke helt frem, som det var planlagt, og ikke mindst om efteråret og vinteren begynder man i stadig større grad at støtte sig til lokal assistance for at kunne klare sig. Man taler om *Hilfswillige*, eller *HiWis*. Det bliver på østfrontens bagland veletableret praksis at have lokal assistance, uden at det gøres til erklæret politik fra den politiske ledelse. Disse lokale arbejder som kokke, stifindere, mekanikere og andre former for støttepersonel, der enten aflønnes eller belønnes med kost.

⁴Wilfried Strik-Strikfeldt: *Gegen Stalin und Hitler*. Mainz, 1970. S. 15.

⁵Service, s. 262.

⁶В. П. Дмитренко (отв. ред.): *История России. XX век*. Moskva, 1998. S. 322-25.

⁷Strik-Strikfeldt, s. 26. Formuleringen er "Das wäre eine gefährliche Konzeption!", i den russiske autoriserede oversættelse: "Это было бы опасно!"